

jaargang 30, juni 2024

den Heertgang

- Oproep: familie Bergman
- Nieuwland
- De Gestelse Atelierroute
- Het landschap van 1959

Voorwoord van de redactie

Als je jong bent, denk je dat alles om je heen altijd zo is geweest en altijd zo zal blijven. Naarmate je ouder wordt, kom je er achter, dat verandering iets is van alle tijden. Dat geldt ook voor de omgeving waarin we wonen.

In de 60-er jaren van de 20e eeuw begon Sint-Michielsgestel ingrijpend te veranderen. Aan de westkant van de Dommel verrees een nieuwe, grote wijk: Theereheide. De veranderingen in het dorp waren echter al langer aan de gang, zij het op kleinere schaal. Vanaf eind 19e eeuw werd er veel nieuw gebouwd langs de uitvalswegen naar Den Dungen, Vught, Boxtel, Den Bosch en Schijndel. Vanaf eind 30-er jaren ontstond een nieuw woonwijkje in het centrum. Daarover gaat het artikel **Nieuw land**.

Wat de meeste inwoners is ontgaan, is dat in die tijd ook het buitengebied van Gestel helemaal op de schop is gegaan. De indeling van percelen grond, zoals die soms al vanaf de middeleeuwen bestond en in 1832 door het kadaster werd vastgelegd, werd door een ruilverkaveling grondig veranderd. Hoogteverschillen werden genivelleerd, waterlopen verlegd en nieuwe wegen aangelegd. En de kaalslag op de landbouwgronden was enorm. **Het landschap van 1959** gunt ons nog even een blik in het verdwenen landschap.

Van 2009 tot 2019 gunden kunstenaars in Sint-Michielsgestel het publiek een blik in hun ateliers. **De Atelierroute** veranderde in 10 jaar tijd van een buurtinitiatief in een wijk tot een begrip in de hele gemeente.

En over kunst gesproken, de kunstenaar die de ets met de schaatsers maakte, heeft veel lezers op het verkeerde been gezet. Desondanks zijn we er toch achter gekomen waar hij stond toen hij de prent tekende. Een kwestie van anders kijken.

Tenslotte een niet onbelangrijke verandering binnen de heemkundevereniging: **de vernieuwde website** komt deze maand online. Zeker een bezoek waard.

Inhoudsopgave

- 1 **Nieuw land** Jan ten Berge
- 8 **Waar stond de tekenaar?** (het antwoord)
- 10 **De Gestelse Atelierroutes** Ruud van Aart
- 16 **Op zoek naar de familiegeschiedenis Bergman: een oproep**
- 17 **Het landschap van 1959** Gijs Sterks
- 22 **De nieuwe website komt eraan**
- 23 **Van de bestuurstafel** bestuur
- 24 **Wie weet waar de brandspuit stond?**

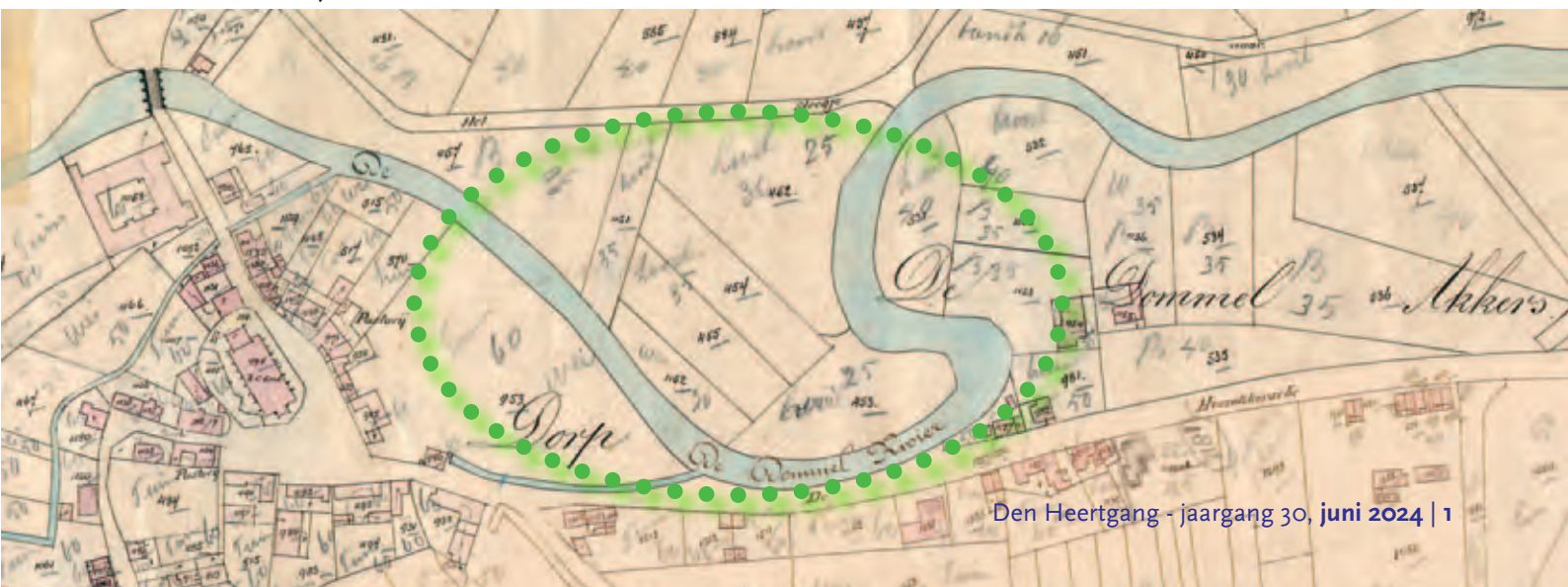
Nieuw land

Jan ten Berge

In de 19e eeuw ging je van 's-Hertogenbosch naar Sint-Michiëlsgestel via de Pettelaarseweg. Die weg loopt dan van de Grote Hekel in 's-Hertogenbosch tot aan Villa Overberg (1), waar hij aansloot op de toen reeds bestaande 'kunstweg' van Sint-Michiëlsgestel naar Den Dungen. Pas in 1880 werd hij op peil gebracht en verhard. Aan de kosten voor de verharding droeg de gemeente het bescheiden bedrag van f 3.400,00 bij. (2)

Daar, bij Villa Overberg, ging de Pettelaarseweg over in de Heeschackersche weg en kwam je het dorp binnen. Het deel langs de Dommelakkers werd toen het Voordorp genoemd. De Heeschackersche weg werd na 1890 veelal de Nieuwstraat genoemd, maar de oude naam bleef nog langere tijd in gebruik, mede omdat die nog voorkwam op veel kaarten, waaronder op de kadastrale kaarten. Ook de naam Dorpstraat was in zwang als aanduiding van de Heeschackersche weg. Na de verharding van de weg kwam de ontwikkeling van het terrein de Dommelakkers op gang, dat tot dan toe vooral als landbouwgrond in gebruik was geweest.

Kadasterkaart 1887

In die periode werden in 1898-1899 de tramlijnen van Sint-Oedenrode via Schijndel, Sint-Michiëlsgestel en Den Dungen naar 's-Hertogenbosch en de tramlijn Sint-Michiëls-gestel-Vught aangelegd (3).

20e eeuw

De naam 'Nieuwstraat' werd eerst officieel toegekend bij Raadsbesluit van 16 september 1952 toen ook de naam Markt of Dorpsplein werd vervangen door de naam Petrus Dondersplein.

De jaren 30

Die tramrails langs de Heesakkerscheweg, die aan de zijde van de Dommel lagen, waren blijkbaar de directe oorzaak van een ernstig ongeval ter hoogte van de kerk. Op 31 maart 1935 moest een auto met vijf verkenneren uit Vught uitwijken en de bestuurder verloor de macht over het stuur doordat de rails ver boven de verharding uitstaken. De auto raakte te water en alle inzittenden verdronken. Het gedenkteken in het plantsoen op het kerkplein aan de Nieuwstraat herinnert aan deze tragedie.

Vooruitlopende op de bouw van een nieuwe kerk in het dorp was de pastorie al sedert 1930 verhuisd van het marktplein naar villa Dommeloord aan de Nieuwstraat. De nieuwe kerk, de Michaëlkerk, een ontwerp van architect Valk uit 's-Hertogenbosch, werd op 19 april 1931 geconsacreerd.

Overstromingsrisico's

In augustus 1931 raakte het gemeentebestuur bezorgd over de eventuele gevolgen voor Sint-Michiëlsgestel van de plannen die het Waterschap 'Het Stroomgebied van den Dommel' had. Dat wilde in Bostel een afwateringskanaal aanleggen om de overlast

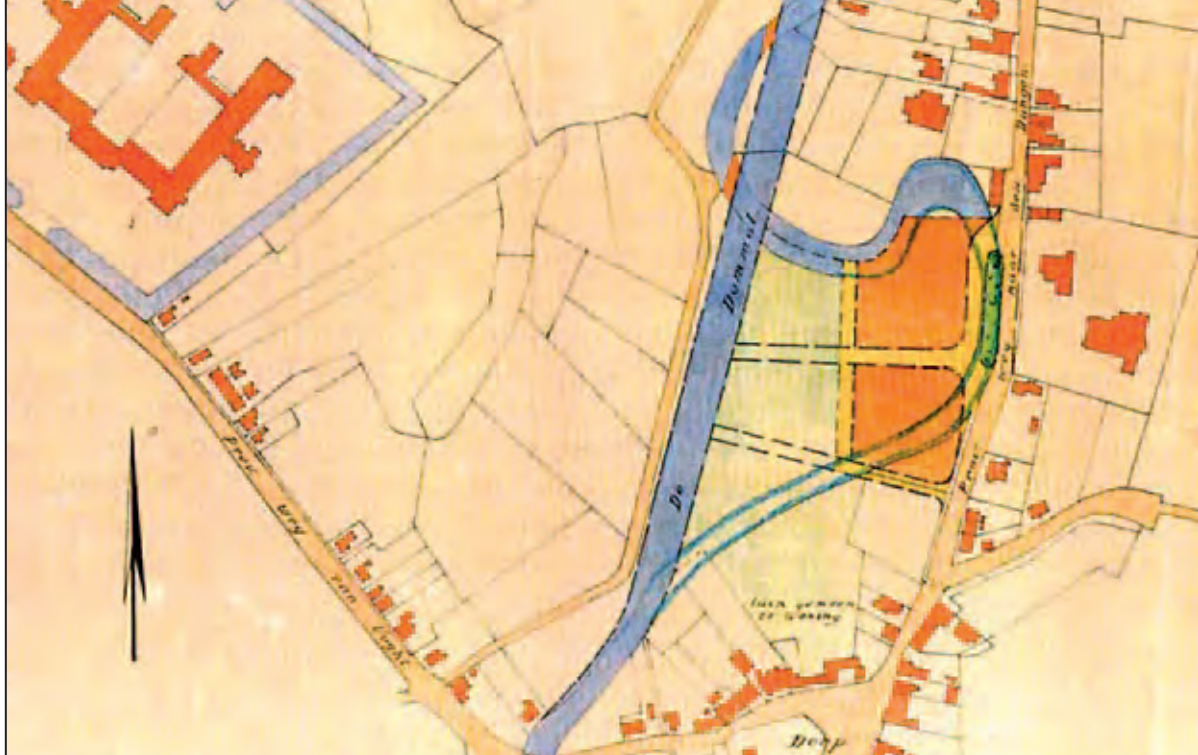
De rails van de tramweg in de Heesakkerscheweg. Helemaal links de bierbrouwerij Brabantia van Van de Westelaken en rechts daarvan de huisjes van Van der Sloot en De Laat. (foto: BHIC, FOTOSM.0701)

te beperken van de Dommel, die in het centrum van Bostel regelmatig buiten haar oevers trad.

Het gemeentebestuur realiseerde zich dat een verhoogd piek in tijden van hoogwater door de snellere afvoer via het afwateringskanaal ook in Sint-Michiëlsgestel een verhoogd risico vormde voor overstromingen. B & W schreven op 19 augustus 1931 aan de Gedeputeerde Staten onder meer: *"Wij stellen ons met zekerheid voor, dat door den nieuw te scheppen toestand in de wintermaanden de overstromingen in deze gemeente zich niet meer zullen bepalen tot de weilanden, die onmiddellijk aan 'den Dommel' grenzen, maar de laaggelegen landeryen, zoals die van het landgoed 'Zegenwerp', 'de Wielsche Hoeve', eigendom van de My van Welstand, te Breda, de Dorpsche Beemden achter de tramremise, de weilanden tegenover de nieuwe R.K.Kerk, o.a. van A. Smulders, het weiland 'de Bleeke' (18 H.A.), toebehoorende aan de afdeling 'Heide, Halder en Dorp', de landeryen en weilanden achter de boerderij 'de Brouwmeer', eigenares de Wed. van den Braak-van den Langenberg, de 'Ruimelsche Beemden en de daarin gelegen akkers, en de landeryen en weilanden toebehoorende aan de Erven de Grancy, zullen allen door de groote hoeveelheid water, welke rechtstreeks naar hier afgevoerd wordt, worden overstromd"*.

De Provincie reageerde afhoudend maar de gemeente zette door. In 1933 wordt duidelijk dat het Waterschap instemt met de afsnijding van twee bochten. Dan wordt ook de Rijksinspecteur voor de werkverschaffing benaderd. In februari 1934 doen B & W, met behulp van de Grontmij een aanvraag bij de Minister van Sociale Zaken. Al op 16 april 1934 doet het Ministerie van Sociale Zaken de toezegging dat het project voor de afsnijding van uiteindelijk twee bochten in de Dommel in aanmerking komt voor subsidie in het kader van de regeling voor werkverschaffing.

Kaart bij aanvraag
Rijkssubsidie, waarop
te zien is dat
aanvankelijk alleen
demping tot de Kolk
was voorzien
(Afb.: Archief heem-
kundevereniging)

De Kolk, begin jaren '30.
(foto: BHIC, FOTOSM.1164)

Later, in december 1935, werd ook subsidie verleend voor het dempen van het eerste deel van de oude Dommelarm. Voor het laatste deel van de demping, van de Kolk tot de aansluiting op het nieuwe tracé van de Dommel, werd subsidie voor de werkverschaffing toegezegd in oktober 1938. De aanvankelijk geplande demping van de tweede bocht ging uiteindelijk niet door.

Het uitbreidingsplan 1936

Door de afsnijding en de demping kwam er een groot perceel grond beschikbaar dat oorspronkelijk deel uitmaakte van de landerijen genaamd 'De Thee'. In september 1936 werd het Uitbreidingsplan 1936 vastgesteld door de Raad van de gemeente en het jaar daarop goedgekeurd door Gedeputeerde Staten. In de beschrijving bij dat plan staat over die grond: *"De voor eenige jaren nieuw gebouwde kerk op ongeveer 250 M. ten Noorden van het Marktplaats aan den Prov.weg was het aangewezen centrum voor de nieuwe uitbreiding. Door de grote bocht-afsnijding(...) van de Dommel tegenover de kerk en het dempen van het afgesneden gedeelte ontstond een zeer mooi bouwterrein. Hierdoor werd tevens de gelegenheid geschapen voor een betere ligging van de kerk ten opzichte van de aansluitende bebouwing, door het vormen van een pleintje met plantsoen. (...)."*

Subsidieregeling

De Subsidieregeling Werkverschaffing was bepaald geen vetpot.

In de brief van 16 april 1934 schrijft de Minister dat onder meer de navolgende voorwaarden gelden:

- 1e Alleen werkeloze hoofden van gezinnen en kostwinners (uit één gezin), aangewezen na verkregen toestemming van de inspectie voor de werkverschaffing te Oss, mogen worden tewerkgesteld.
- 2e Er zal zooveel mogelijk in accoord moeten worden gewerkt tegen een zoodanig loon, dat bij flink werken f 0,22 per uur kan worden verdiend.
- 3e Kindertoeslag dient te worden gegeven ad 50 cent per kind, beneden 14 jaar, te beginnen bij het derde kind.
- 4^e Bij verzuim wegens regen mogen de eerste drie uren per week niet worden vergoed, de volgende regenuren met 18 cent.

In de derde en laatste goedkeuring van 21 oktober 1938 als vervolg op de eerder goedgekeurde werken valt te lezen dat het toegestane uurloon is verhoogd tot f 0,24 per uur!

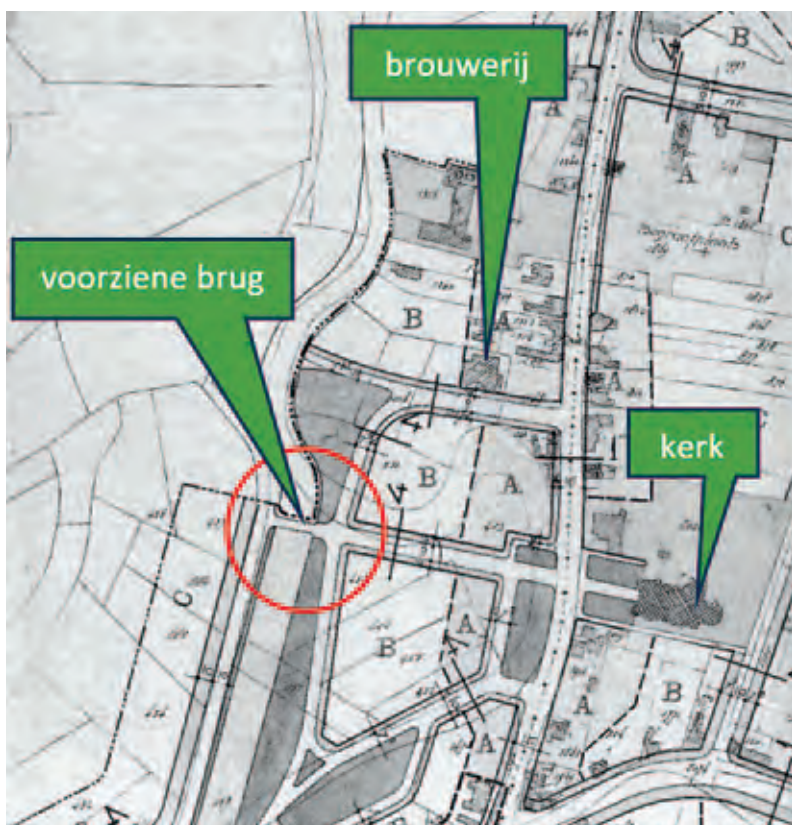
Het begin van de demping van de Dommelbocht. Helemaal rechts een kipkar voor het zandtransport. (foto: BHIC, FOTOSM.0261)

Hieronder de plantekening uit het uitbreidingsplan waarbij opvalt dat het noordelijk deel van de Ceintuurweg aanvankelijk nog meer naar het noorden was gepland, dus op het terrein van Bierbrouwerij Brabantia. In 1947 werd een wijziging vastgesteld van het bestemmingsplan waarbij het tracé van de Ceintuurweg werd aangepast zoals het nu nog is.

Grondverwerving en bouwrijp maken

De percelen in de afgesneden bocht van de Dommel werden door de gemeente aangekocht van de heren A. Smulders, landbouwer, de heer M. van den Besselaar, schoenmaker en van de heer A. Smolders, landbouwer, alle drie uit Sint-Michiëlgestel.

Plankaart 1937, een vroeg ontwerp voor de indeling van het Dommelterrein

Het resultaat was een royaal terrein, geëgaliseerd en circa anderhalve meter opgehoogd met zand dat was afgegraven bij de molen op de Genenberg. Met handkracht werd het over een kipkarspoor via de Spijt naar de het Dommelterrein getransporteerd.

Voor de kruising van het smalspoor met de Schijndelseweg en de Nieuwstraat (toen nog provinciale wegen) verleende de Provincie in december 1936 toestemming, onder allerlei condities. Regeldrift is kennelijk van alle tijden.

De humushoudende bovenlaag van het op te hogen terrein werd niet afgegraven. Bij de latere gronduitgifte leidde dat tot een bepaling in de koopakten, dat de meerkosten wegens de zwaardere funderingseisen voor rekening kwamen van de gemeente. Die bepaling was in veel gevallen aanleiding tot gekissebis tussen een koper en de gemeente. Het voorlopige eindresultaat van het bouwrijp maken was een groot leeg terrein tegenover de kerk, waarvoor plannen moesten worden uitgewerkt.

In samenhang met het uitbreidingsplan 1936 had de gemeente in 1938 een beplantingsplan voor het Dommelterrein laten opstellen door de heer C.M. van Koolwijk. Hij was directeur gemeentewerken en plantsoenendienst en tevens tuin- en landschapsarchitect te Breda en in die functie ook werkzaam voor Brabantsch Landschap.

Bruggen

Ook opmerkelijk is de in 1937 al in het verlengde van de huidige Dommelstraat voorziene brug. De mogelijke aanleg van een (voetgangers-)brug, nu ter hoogte van het Willem Alexanderplein, kwam wederom aan de orde in 1972, toen de gemeente daarvoor plannen voorbereide voor de realisatie van een wandelcircuit. Het derde idee, de Piet v.d. Lee-brug werd begin 90-er jaren achter de Ruwenberg gerealiseerd. Een vierde idee voor nog een brug over de Dommel kwam aan de orde bij de vernieuwing van het bestemmingsplan in de jaren 2002/2003. Het vijfde plan resulteerde in 2016 in voetgangers- en fietsersbrug tussen het centrum en het Meanderplein. De zesde en tot nu toe laatste poging om tot een brug te komen – nu vanuit het Kentalisterrein naar het park de Kleine Ruwenberg – maakt nu deel uit van de ideeën de voor de ontwikkeling van het Kentalisterrein.

Het definitieve verkavelingsplan

Verkavelingsplannen 1936/1948/1956

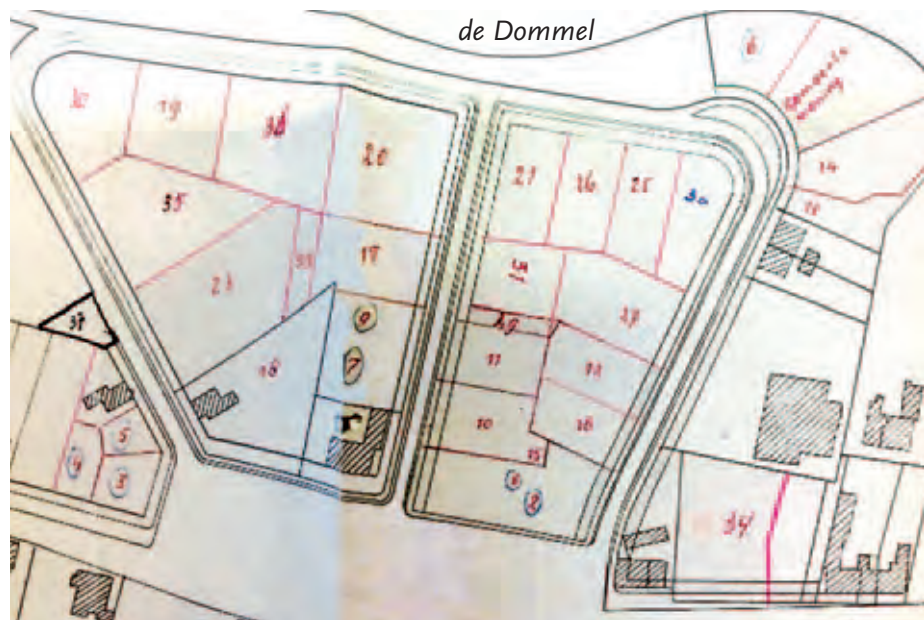
Het verkavelingsplan van mei 1948 kwam grotendeels overeen met het uitbreidingsplan 1936, de daarbijbehorende plantekening 1937 en met het beplantingsplan 1938. Daarop vooruitlopend was er wel een grondruil nodig met de heer J. Cooijmans, die reeds in 1941 een bouwkaavel had verworven. Die kavel zou later voor een groot deel onderdeel uitmaken van het in 1948 vergrote Dommelplein.

Zes jaar later besloot de Raad het verkavelingsplan uit 1948 te wijzigen. De Ceintuurweg zou langs de Dommel meer in oostelijke richting worden verschoven, waardoor bebouwing aan de Dommel mogelijk zou worden. Dat besluit werd in 1956 weer ingetrokken, toen duidelijk was geworden dat er geen toestemming verleend ging worden door de Provinciale Planologische dienst. Het raadsbesluit van 28 maart 1956 luidt: *... als gevolg van de voorgenomen verlegging in oostelijke richting van de langs de Dommel zijde gelegen straat, waardoor ook de Westzijde van deze straat kan worden bebouwd. Tegen deze wegverlegging bestaan bij de Provinciale Planologische dienst echter bezwaren, o.m. het daardoor wegvallen van de plantsoenstrook langs de Dommel, dat de vereiste goedkeuring hiervoor niet te verwachten is.*"

De weigering door Provinciale Planologische Dienst is een goed besluit te noemen als je nu over de Ceintuurweg loopt en geniet van het uitzicht over de Dommel.

De start van de bebouwing

Het uitbreidingsplan 1936 maakte bebouwing op en rondom de afgesneden Dommelarm mogelijk. De eerste bebouwing in de jaren 1938/1939 werd de villa Nieuwland, gebouwd in opdracht van dokter Romme. Het werd spoedig gevolgd door het huis, thans genummerd Ceintuurweg 1, gebouwd in opdracht van de gemeente als huurwoning voor de Rijksveldwachter H. Heethuis.

De stille oorlogsjaren

Aangenomen mag worden dat de daaropvolgende oorlogsjaren er de oorzaak van waren dat de verdere bebouwing van het Dommelterrein pas na 1945 op gang kwam. Wel waren er in die jaren meerdere grondtransacties. In 1941 met slager Jan Cooijmans, die voornemens was een woonhuis te bouwen en met de heer W. Berkelmans die een winkel wilde bouwen aan de Nieuwstraat 19 (inmiddels gewijzigd in een woonhuis). In 1942 werd grond verkocht aan W. Pennings voor de beoogde bouw van een nieuwe winkel (momenteel de tandartspraktijk Van Spaendonck) aan de Nieuwstraat 21. En in 1943 kocht de heer Berkelmans de kavel Ceintuurweg 1a.

Na de oorlogsjaren grote activiteit

Na afloop van de oorlog werd de verdere bebouwing mogelijk, wel gehinderd door materiaalschaarste. Via de Stichting Brabants Volksherstel kon de aankoop worden geregeld van 250.000 klinkers voor de bestrating die via een onderhandse aanbesteding werd gegund aan de Firma J. Heijmans uit Rosmalen. De grondprijzen van toen doen nu vreemd aan. De duurste kavels kostten f 4,25 per meter!

De start van de naoorlogse bebouwing vormde de bouw in 1946 van een blok van twee-onder-een-kap (Ceintuurweg 13 en 15), gevolgd door de bouw van de toenmalige ambtswoning (Ceintuurweg 2) voor de burgemeester en vervolgens met de bouw van de twee Oostenrijkse woningen (Ceintuurweg 5 en 7).

Na de Tweede Wereldoorlog werden in het kader van de wederopbouw zogenaamde Oostenrijkse woningen gebouwd. De geprefabriceerde houten woningen werden in onderdelen vanuit Oostenrijk aan Nederland geleverd en door lokale aannemers in een paar dagen gebouwd op een eerder gestorte fundering. De aanvoer vond plaats via het spoor; per woning waren er twee goederenwagons nodig. In heel Nederland zijn 800 Oostenrijkse woningen gebouwd. Saillant detail: wegens een deviezentekort betaalde het Ministerie van Wederopbouw en Volkshuisvesting de woningen aan Oostenrijk in natura, met zaden, gedroogde groenten en visconserven (bron: Wikipedia)

In 1969 werd de laatste bouwvergunning verstrekt voor een bouw aan de Ceintuurweg. Eerder was al gebouwd aan het Dommelplein en in 1976 voor het laatste huis aan de Dommelstraat.

De voltooiing

De bebouwing van Dommelplein, Dommelstraat en Ceintuurweg ging voort tot en met de jaren '90 van de vorige eeuw. Het laatste op het terrein dat vroeger behoorde tot bierbrouwerij 'Brabantia', waar nu de huizen Ceintuurweg 17, 19 en 21 staan.

De straatnaamgeving

In augustus 1951, toen de huizen in Sint-Michielsgestel nog per wijk waren genummerd, besloten B & W een commissie in te stellen voor het uitbrengen van een advies over straatnaamgeving in heel het dorp. Onder meer de lokale neerlandicus Dr. H. Kapteijns en professor Schouten van het kleinseminarie werden gevraagd in die commissie zitting te willen nemen. Taak van de commissie was om na het besluit tot opheffing van de verouderde indeling in wijken over te gaan tot het geven van officiële namen aan de diverse straten en buurtschappen. Het Dommelterrein behoorde destijds tot Wijk A. Villa Nieuwland had toen als postadres: A 110a. De commissie stelde voor om het huidige plein de naam Dommelplein te geven, omdat die naam sinds de afsnijding van de bocht in de rivier de Dommel gebruikelijk was. Voor de huidige Dommelstraat koos zij de naam Middenweg, omdat deze straat midden over het door de Dommelbocht-afsnijding verkregen Dommelterrein liep.

Plattegrond van het Dommelterrein in 2024.
(bron: www.ruimtelijkeplannen.nl)

De huidige Ceintuurweg kreeg in het voorstel de naam Dommelstraat wegens de in de nabijheid stromende rivier de Dommel. Aldus werd besloten door de gemeenteraad op 16 september 1952. De huisnummers A110a t/m 110c aan de huidige Dommelstraat, en A106a en A113a t/m 113d aan de huidige Ceintuurweg vervielen. Het is overigens nog maar de vraag of het besluit daadwerkelijk in werking is getreden voor de straatnamen Dommelstraat en Ceintuurweg. Er is geen enkele aanwijzing

gevonden dat de straten in de praktijk anders zijn genoemd dan nu bekend. In het besluit omtrent de instelling van een weekmarkt van nog geen jaar later worden ook al de huidige straatnamen vermeld.

Niet alleen de straatnamen werden vastgesteld, ook maatvoering en kleurstelling van de huisnummers werden bepaald bij besluit van B & W van 1 april 1953: witte cijfers op een blauwe achtergrond, en een bescheiden maatvoering van 10 bij 10 cm. We zien nu wel anders!

De weekmarkt op het Dommelplein stopte al na enkele weken vanwege te weinig aanloop. (foto: BHIC, FOTOSM.2860)

Weekmarkt

Op 15 juli 1953 besloot de gemeenteraad, na overleg met de Centrale Vereniging voor Markt- Straat- en Rivierhandel te 's-Gravenhage om een weekmarkt in te stellen. Elke dinsdag en vrijdag, voor groenten, aardappelen, fruit, bloemen, boter, kaas, eieren en vis, te houden op het verharde gedeelte van het Dommelplein, gelegen tussen de percelen Dommelstraat 1 en Ceintuurweg 2.

Kermis

Zolang het Dommelterrein niet bebouwd was vond de jaarlijkse kermis op het terrein plaats. Er waren nog geen nutsvoorzieningen en de door de exploitanten benodigde stroom werd afgetapt van de diverse woonhuizen. Als dank waren er vrijkaartjes voor de draaimolen.

21e eeuw

Inmiddels zijn we in de volgende fase, die van sloop en herbouw. De Oostenrijkse woningen Ceintuurweg 5 en 7 werden gesloopt en er werden ter plekke nieuwe woningen gebouwd.

Ook de vroegere brandweerkazerne uit 1957 werd in 2015 afgebroken waarbij de gevelsteen werd behouden. Die werd ingemetseld in de nieuwe brandweerkazerne aan de Schijndelseweg. Op het vrijgekomen terrein werd het huis Ceintuurweg 3a gebouwd.

Al met al is het goed toeven in deze hoek van ons dorp.

De 'Oostenrijkse woning' Ceintuurweg 7. (foto: archief Jan ten Berge)

De voormalige brandweerkazerne aan de Ceintuurweg in 2011. (foto: Thijs Braam)

Voetnoten NIEUWLAND

1. Villa Overberg stond op de hoek van de huidige Nieuwstraat en St. Michielsstraat en is in april-mei 2024 gesloopt om plaats te maken voor 40 zorgappartementen, verdeeld over twee gebouwen.
2. Zie Den Heertgang november 2023, "Mijlpalen in de geschiedenis van een weg".
3. Zie Den Heertgang oktober 2008, "Hoe de tram er kwam, verdween en wat er overbleef".

Waar stond de tekenaar?

In onze vorige editie publiceerden we deze ets die Jan Verhees maakte in Sint-Michiëlsgestel van schaatsende mensen, met op de achtergrond prominent de kerk die toen nog op het Petrus Dondersplein stond.

Op de vraag “Waar stond de tekenaar?” ontvingen wij zes reacties, waarvoor onze dank. De mooiste was: “Met deze vraag begeef je je op glad ijs”.

Onze eerste gedachte bij de ets was: “Die mensen zijn op de beemd aan het schaatsen, langs de Schijndelseweg tegenover zorgcentrum De Beemden.” Dat klopt echter niet, want dan zou je tussen de schaatsers en de huizen achter hen de Schijndelseweg moeten zien. Maar het ijs komt tot vlak bij de boerderij en de schuur.

Gespiegeld

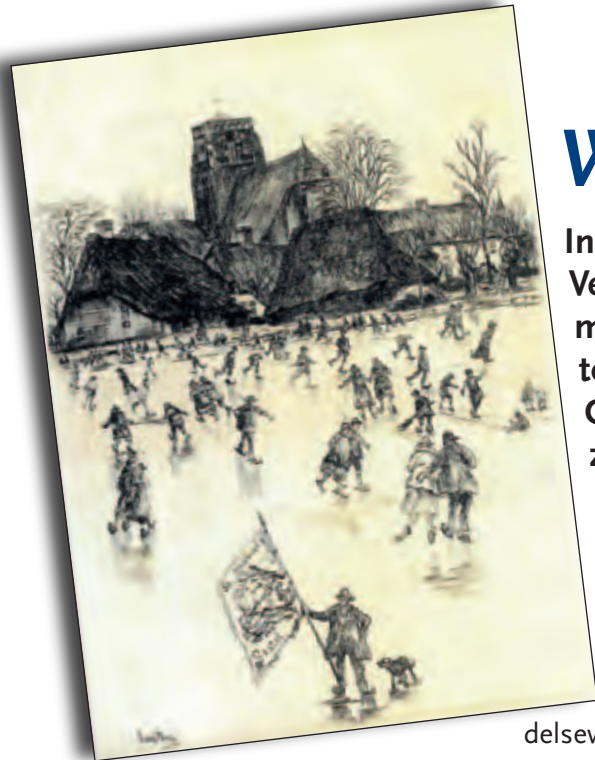
Op de ets staat rechts een wit gebouw. Dat is onmiskenbaar De Zwaantjes. Rechts daarvan een torentje, dat sprekend lijkt op het torentje van het protestantse kerkje. Dat torentje bracht ons in verwarring, want de protestantse kerk zou links van de kerk moeten staan.

Ook aan de oude toren klopt iets niet. Als je uit de richting van de Schijndelseweg naar de toren kijkt, zie je het ‘trappenhuis’ en dat is

op de ets niet te zien. De tekenaar tekende de andere kant van de toren en de kerk. Op de ets zien we dus niet de situatie zoals ze werkelijk was, maar het spiegelbeeld!

Tiny Immens-van Grinsven bevestigde dit in haar reactie op onze vraag. Zij vertelde ons, dat zij de ets thuis heeft hangen. Haar man Gé Immens had die ets van Jan Heesters jaren geleden gekregen. Jan vertelde er toen ook bij, dat de ets gespiegeld was.

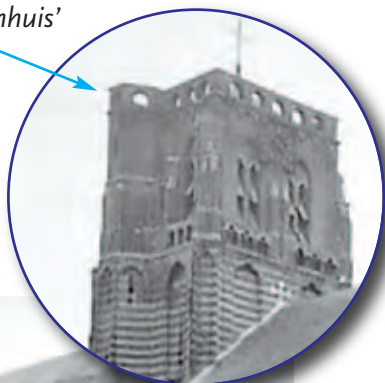
Dit wetende hebben we op de kadastrale kaart van 1885 van het dorp enkele zichtlijnen getekend, waaruit bleek, dat Jan Heesters in of langs de Spijt stond. Ter hoogte van de voormalige boerderij waarin installatiebedrijf Harry Immens 2000 gevestigd was. Die is enkele jaren geleden gesloopt en op die plaats verrees een nieuwe woning.

Wat is een ets?

Een ets is een afbeelding gemaakt van een koperen (of zinken) plaat waarin de afbeelding door zuur geëtsd is. Een afdruk van die plaat is het spiegelbeeld van de tekening. Jan Heesters heeft in de waslaag op de koperen plaat de werkelijke situatie getekend; op de afdruk kijken we dus naar de gespiegelde werkelijkheid. Alleen ‘St. michiels Gestel’ op het vaandel en zijn eigen naam heeft hij in spiegelbeeld getekend en zijn dus wel goed leesbaar.

het ‘trappenhuis’

De oude kerk rond 1932. Links gezien vanuit de Schildershof, rechts vanaf de apotheek aan het Petrus Dondersplein.

Foto's: archief heemkundevereniging.

Het protestantse kerkje

De Zwaantjes

De Spijt

Kijkrichting tekenaar

Jan Heesters maakte nog een prent vanaf diezelfde plek, maar nu met een ondergelopen weiland op de voorgrond.

Op die tweede prent heeft hij op de voorgrond een ondergelopen weiland getekend. Dat het gebied langs de Spijt, de huidige Vestgraaf, een laag en nat gebied was, is te zien op de foto die rond 1955 is gemaakt vanaf de toren.

Door de originele ets te spiegelen, geeft ze de werkelijke situatie weer.

De tweede prent van Jan Heesters.

Gezicht vanaf de toren op de Spijt rond 1955 met de natte weilanden.

Foto: BHIC, FOTOSM.0786

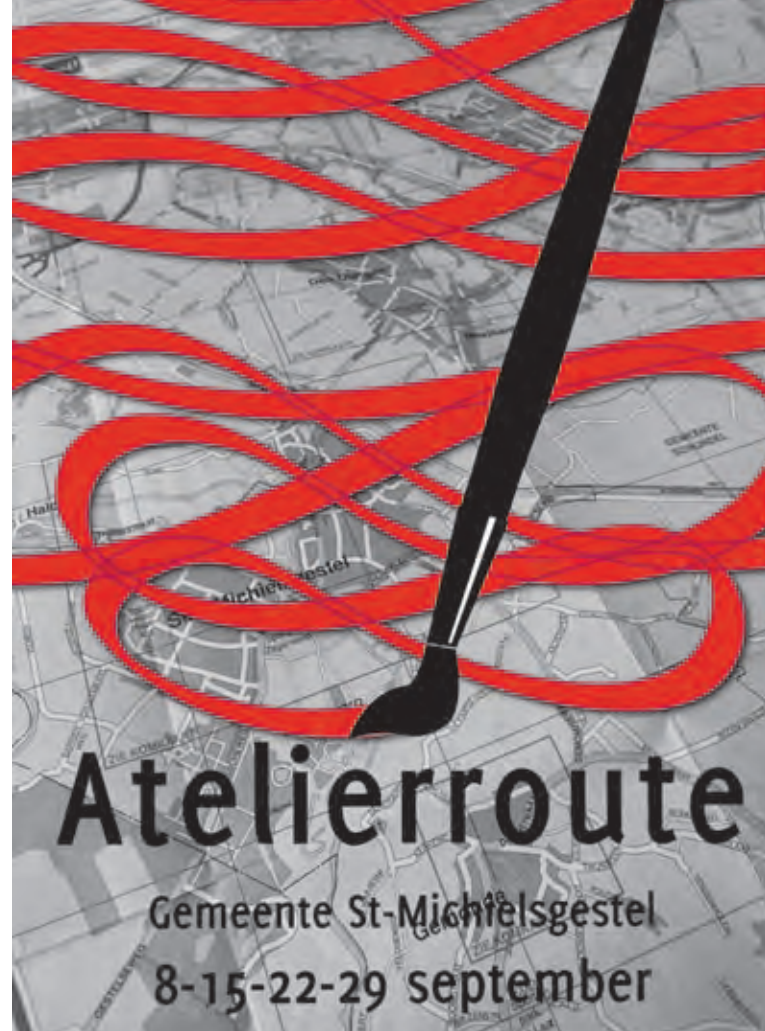
De Gestelse atelierroute

Met de opkomst van allerlei amateurschilderclubs en -cursussen in de zestiger jaren van de vorige eeuw, ontstond ook de behoefte om het gemaakte werk te exposeren. In Sint-Michielsgestel werd wel geëxposeerd, in het gemeenschapshuis De Huif, de openbare bibliotheek De Brenthof, de Protestantse Kerk en enige tijd in het Oudheidkundig Museum. Kunstmarkten, kunst- of atelierroutes kende Sint-Michielsgestel lange tijd niet (1). Een atelierroute werd in 1993 wel geopperd door de gemeentelijke kunstcommissie, maar dan wel voor beroepskunstenaars en niet voor amateur-kunstenaars, maar ook dat kwam er in die periode niet van.

De eerste Atelierroute voor Sint-Michielsgestel als dorp dateert van 2011, maar werd in 2009 voorafgegaan door een atelierroute in de wijk Beekvliet. Die wijk was in de jaren rondom 1990 gebouwd en gaf huisvesting aan veel jonge gezinnen. In nieuwbouwwijken was – en is nu nog – vaak behoefte aan sociaal contact en voor zover dat niet tot stand kwam via de schoolgaande kinderen, werden vaak wijkmarkten of andere wijkactiviteiten georganiseerd. Dat was ook de achtergrond van de atelierroute in de wijk Beekvliet. Begin 2009 startte het initiatief als een idee van Cecile Verhoeven-van der Lugt, die daar al direct het echtpaar Rob en Godelieve Steendijk – Van Eerd voor wist te porren. Rob was een verwoed amateurfotograaf en Godelieve een gepassioneerd en gewaardeerd amateurschilder. Voor dit artikel is met hen en met René Reijnen een interview gehouden (2). Reijnen trad pas later tot de organisatie van de Atelierroute toe.

Iedereen gelijk

Het doel van de atelierroute was om mensen met elkaar kennis te laten maken, ontmoeting te creëren, iedereen gelijk, dus ook geen onderscheid tussen beroeps- en amateurkunst. Partis, de welzijnsorganisatie, was

bereid mee te doen en ook de islamitische vereniging *Rachmatullaah Islam*. Partis (nu Bint) zat al in de wijk, in de Beekvlietboerderij waar zij haar schildercursussen gaf. Daarnaast hield zij sinds 2002 jaarlijks in mei een open dag en een expositie in de Beekvlietboerderij. Bij die traditie werd nu bij de eerste atelierroute aangesloten.

Er waren voor deelname aan de eerste atelierroute geen voorwaarden gesteld. Iedereen die van zichzelf vond dat hij of zij iets aan de medemens te tonen had, werd toegelaten. Het kostte een tientje, voor de organisatie, om een flyer te laten maken en wat kleine kosten te bestrijden. Die flyer werd bij Partis gemaakt. De open atelierroute van dat jaar 2009 was een succes. Het was zo goed bevallen en iedereen was zo enthousiast, dat mensen zeiden: “Dat moet je eigenlijk voor heel Gestel gaan doen”. “We zijn toen voor de volgende route, die van 2011, met z’n tweeën naar de gemeente geweest voor het idee en voor een paar centen”, zei Rob in het gesprek dat we over de atelierroute hadden. De opzet was het tweejaarlijks te organiseren. De gemeente had het idee voorgelegd aan de commissie Kunst en Cultuur, zoals de kunstcommissie sinds enige tijd heette. In die commissie zat toen ook René Reijnen en hij was direct zeer gecharmeerd van het initiatief. In de commissie zaten toen ook Karin Colen, Jos Heerkens en Yvonne Theunissen, allen lo-

kale kunstenaars. Hun advies over een subsidieaanvraag was positief en de gemeente besloot 500 euro beschikbaar te stellen. Die zijn gebruikt voor een folder met een plattegrond van het dorp, waarop de adressen van de deelnemers werden weergegeven en een vlag met het logo van de Atelierroute, ontworpen door Karin Colen.

Godelieve vulde aan: “Voor ons was het belangrijk om het heel toegankelijk te houden, daarom deden we het ook met tweeën, om de lijnen kort te houden.

Rob deed met name de digitale dingen, PR en dergelijke. Toen zijn ook die sites bij www.Clubs.nl ontstaan, die tot voor kort nog te raadplegen waren.

René Reijnen trad toe tot de organisatie en nam op zich om de gemeentelijke aankondigingsborden die langs de invalswegen van het dorp staan te voorzien van de juiste tekst om aandacht te vragen voor het evenement. Twee weken mochten die er blijven staan, maar samen met de aandacht die De Brug eraan besteedde gaf dat toch voldoende publiciteit. Rob ging elke deelnemer af om een foto van hem of haar te maken en een foto van gemaakt werk en zette die op de site. Er werd een openingsexpositie in de Brenthof georganiseerd. Dat werd door de deelnemers heel erg gewaardeerd. Deelname aan de route kostte nog steeds maar een tientje, maar er deden meer mensen mee, zodat er ook extra activiteiten mogelijk waren. Zo hadden we bij de opening er ook nog een wedstrijd aan verbonden, waarbij bezoekers konden stemmen voor het mooiste kunstwerk. Achteraf is de prijs nog feestelijk uitgereikt.”

Het jaar 2011 werd heel groot. De route werd nu in het najaar, op 17 en 18 september 2011, gehouden. Er waren 33 deelnemers geweest en 2.612 bezoekers. (3)

Rob en Godelieve waren achteraf uitgenodigd om bij de Commissie Kunst en Cultuur verslag te doen. Er was veel publiciteit geweest, een enorme betrokkenheid en er waren veel verschillende technieken te zien. Er was een grote keur aan artistieke uitingen. Van schilderijen tot beelden in hout, iconen, foto, film, jazzmuziek in een tuin (van Rob, de Vughtse band ‘Koekoek’), sieraden en boekbinden (4). De deelnemers varieerden van autodidact tot opgeleid kunstenaar. Ook de evaluatie via mail en bij ‘De Rijker’ was succesvol.

Natuurlijk waren er verbeterpunten. Folders zouden beter uitgewerkt kunnen worden, een officiële openingshandeling zou kunnen worden verricht en de tijden verdienen aanpassing. Daarnaast realiseerde de organisatie zich dat er tijdens de route veel onbekenden

Godelieve en Rob Steendijk tonen de nieuwe borden die de Atelierroute aan de gemeentegrenzen aankondigen.

over de vloer waren gekomen en dat dit eisen stelde aan de privacy van de deelnemers. Overwogen werd om de route uit te breiden naar de overige kernen van de gemeente, maar dan zou er wel meer lokale ondersteuning nodig zijn.

Overname door de Commissie Kunst en Cultuur

Door omstandigheden moesten Rob en Godelieve Steendijk zich voor de editie 2013 grotendeels terugtrekken en enkele leden van de Commissie Kunst en Cultuur hebben in 2012 het initiatief overgenomen. Rob bleef nog wel de PR doen.

De atelierroute van 2013 werd, zoals het voornemen was, uitgebreid met de andere kernen: Gemonde, Den Dungen met Maaskantje, en Berlicum. Ook het aantal bezoekersdagen werd in september van dat jaar uitgebreid naar vier zondagen. Het aantal deelnemers nam door de uitbreiding naar de andere kernen toe en werd bijna verdrievoudigd naar 97 deelnemers (5).

De atelierroute kreeg daardoor eerder het karakter van een fietsroute dan van een looproute. Rob Steendijk had toch nog de tijd kunnen vinden om van alle kunstenaars en hun werk foto's te maken en die in een expositie in de bibliotheek van De Brenthof bij elkaar te brengen. In Berlicum had Marius Van Doorn een expositie van eigen werk georganiseerd, welke expositie in de route kon worden opgenomen. Opnieuw was er sprake van een succesvolle en drukbezochte atelierroute.

Door het succes van 2013 werd er gesponnen op verdere verbetering. In 2015 werd daarom getracht een professionaliseringslag te maken door het onderbrengen van de activiteiten in een stichting met een eigen stichtingsbestuur. Dat gebeurde op meer plaatsen in den lande. Als doelstelling werd in de statuten vastgelegd dat het doel van de stichting was om de aandacht voor zowel professionele kunst als amateurkunst in de gemeente Sint-Michielsgestel te bevorderen. Het bestuur werd gevormd door Jos Heerkens (vz.), Karin Colen (penn.) en René Reijnen (secr.), alle drie toen leden van de Commissie Kunst en Cultuur. Servé Vos nam in 2016 de functie van penningmeester over. Andere actieve leden waren Ingrid van Wamel, Netty Werkman en Noud en Corrie Kampman, terwijl ook Rob Steendijk het geheel bleef ondersteunen.

*Het bestuur in 2013 bijeen:
Karin Colen, Rob en Godelieve Steendijk,
Albert Zomers en Jos Heerkens.*

Ontwikkeling van de organisatie

Door het vormen van een stichting werd het beter mogelijk ruimere financiële bronnen aan te boren en konden enkele landelijke fondsen worden aangeschreven. De gemeentelijke subsidie ging omhoog naar 1.200 euro en er konden ook enkele sponsors worden gevonden. Eén van de leden onderhield goede contacten met de plaatselijke weekbladen 'De Brug' en "Thuis in het Nieuws", zodat er voldoende publiciteit kon worden gegenereerd. Wekelijks verscheen er een presentatie in 'De Brug' van twee of drie deelnemers. De deelnemers kregen een inleidende bijeenkomst, waar de organisatie werd toegelicht en waar men onderling kon kennismaken. In september 2015 volgde de uit-

voering van de route op vier achtereenvolgende weekenden. Op vrijdag ervóór werd de bijbehorende expositie geopend door burgemeester Pommer. Op de expositie had elke deelnemer de mogelijkheid een werk te laten zien.

De deelnemersbijdrage aan de route werd verhoogd naar 30 euro, voor welk bedrag raamaffiches werden uitgereikt en een vlag, zodat men de deelnemers in hun straat kon herkennen. Het aantal deelnemers beliep in dat jaar ruim zestig.

In dat jaar 2015 was er ook een ander initiatief, van Anja Hueber, waarbij ook Rob Steendijk betrokken was en dat bedoelde de sociale cohesie te bevorderen: 'Levenswijs', dat beoogde om jong en oud op een creatieve manier te verbinden via de levensverhalen van ouderen. Deze levenservaringen werden door jongeren in samenwerking met muzikanten en kunstenaars vertaald in unieke liederen, gedichten, foto's en schilderijen of andere kunstvormen. Elke twee jaar werden de verhalen en liederen verwerkt in een theatervoorstelling waar oud en jong samen aan deelnamen en er werd een film geproduceerd (6).

Ook in 2017 waren er wederom veranderingen: in plaats van op vier zondagen in september werd de atelierroute op drie zondagen georganiseerd, waarbij het wenselijk was, dat de deelnemers op twee ervan open zouden zijn, opdat de exposanten ook de mogelijkheid hadden bij een andere kunstenaar op bezoek te gaan. De overzichtstentoonstelling werd nu niet vooraf, maar achteraf gedaan.

Ingrid van Wamel wint de publieksprijs van 2017.

Kunstenaar Ingrid van Wamel werd winnaar van de publieksprijs 2017. De belangstelling voor deelname liep helaas terug: men kon op 41 adressen binnen kijken. Ook het aantal bezoekers liep terug tot tegen de 4.000. Het waren vooral 50+ bezoekers.

Lustrum

Om het tij te keren werd in september 2019 de route gehouden op twee volle weekenden, zaterdag/zondag. Verder werd zij nu voor het eerst in alle kerkdorpen gehouden. Bovendien was het de vijfde keer dat de route werd georganiseerd en door er een lustrum van te maken en enkele nieuwe activiteiten toe te voegen, kon er meer aandacht worden gegeneerd. Zo was er het plan om de scholen erbij te betrekken.

Ook Plaza Cultura (7) werd erbij gehaald. Er werden werkgroepjes gevormd om het bestuur, dat ook veel uitvoerend bezig was, te ondersteunen, vooral voor het werk in de andere kernen.

De opzet was voor de vijfde-klassers een project te doen, waarbij een paar kunstenaars in de klas zouden komen om samen met de kinderen en de leerkrachten een kunstwerk rond het thema 'Vijf' te maken. Helaas deed van de negen scholen in de gemeente alleen De Parel in Berlicum en de Herman Josefschool in Middeldode mee. Netty Werkman en Ingrid van Wamel gingen er heen. Over de reden van de kleine deelname is wel nagedacht; zo leek het de stichting toe dat het moeilijk is voor scholen om in hun jaarplanning in te breken. Ook Berlicum leek het enigszins af te laten weten.

Er waren maar 5 of 6 deelnemers.

Het had dat jaar veel overredingskracht gekost om

deelnemers van de vorige route te interesseren. De stichting dacht dat dat wellicht te maken had met de bescheidenheid van amateur kunstenaars tussen de vele anderen en het relatief hoge niveau van de getoonde werken in de voorgaande editie. Die schroom hadden twee veelbelovende jonge mensen van 18 en 20 jaar in ieder geval niet gehad. En er deed zelfs een heel gezin mee: vader, moeder, twee kinderen, die allemaal iets anders deden.

De vele moeite van dat jaar loonde, want er waren dat jaar 2019 zo'n 60 deelnemers en maar liefst 5.000 bezoekers. De expositie in De Meander, geopend door wethouder Lianne van der Aa, was nu in de periode van de atelierroute zelf gehouden. Ook de werkstukken van de schooljeugd werden in de expositie opgenomen.

Enkele deelnemende kunstenaars hadden het initiatief genomen om alle bezoekers van hun atelier kans te laten maken op een van hun kunstwerken.

Netty Werkman stelde haar kunstwerk 'High Five' beschikbaar (gewonnen door de familie Van Lokven uit Vught) en Noud en Corrie Kampman een keramisch beeld 'De Kwakbol' (gewonnen door Mirjam van de Horst uit Sint-Michielsgestel).

Toen kwam 2021 eraan. Net als in voorgaande jaren was de stichting de maand na de route van 2019 al met de voorbereidingen van de volgende route begonnen.

Wethouder Lianne van der Aa tijdens de opening van de Lustrumversie van de Atelierroute (2019).

Marieke Verlangen,
beeldend kunstenaar
uit Den Dungen.

Er waren al ideeën om de route aantrekkelijker te maken. Zo mijmerde Rob Steendijk in de Brug dat het aardig zou zijn het begrip 'kunst' nog breder te trekken en er bijvoorbeeld theatermakers en poëzie bij te betrekken (8).

En er werd nagedacht hoe Berlicum er beter bij te betrekken. Helaas wilde één van de bestuursleden ermee stoppen, het werd het jaar van de corona en Berlicum werkte niet erg mee. Met veel spijt in het hart heeft het bestuur toen besloten de stichting op te heffen en werden de overgebleven middelen aan Plaza Cultura geschonken, wel geormerkt voor Gestel, dat wel. Ook het succesvolle project 'Levenswijs' werd in mei 2022 beëindigd.

Terugblik

Het was in 2009 voor Rob en Godelieve Steendijk de wens geweest om iets voor de wijk te kunnen betekenen, om met elkaar samen te werken om zo'n plan als de atelierroute tot stand te brengen, de saamhorigheid die het kweekt. Maar zij begonnen er ook aan omdat ze 'kunstminded' waren. Toen er professionele kunstenaars in de organisatie bij kwamen, gold voor hen hetzelfde, maar toch meer in omgekeerde volgorde: eerst de kennismaking met de verscheidenheid van creatieve uitingen, daarnaast het in gemeenschappelijkheid presenteren ervan. Daarnaast was voor hen ook een drijfveer om bezoekers aan te kunnen moedigen om zich creatief bezig te houden.

Omdat de deelnemers weten dat er mensen komen kijken, stimuleert het professionals, maar ook mensen die voor hun plezier creatief bezig zijn om met nóg meer aandacht en passie iets te creëren. Het zou voor de bezoeker aansluitend leuk zijn om te zien waar en hoe iets tot stand gekomen is en/of erover in gesprek te gaan met de maker. Te oordelen aan de reacties was de organisatie in de voorbije jaren daar steeds beter in geslaagd.

Anneke van Pinxteren voor één van haar kunstwerken.

Bezoekers en kunstenaars kwamen met elkaar in gesprek.

Anique Sanders aan het werk.

Logisch ook, want kunstenaars kleurden de middagen zelf in en verwelkomden de gasten op hun eigen manier met een hapje en een drankje. Netty Werkman had een hele catering in haar huis en was heel betrokken. Er waren steeds veel verschillende kunstuitingen op divers niveau met gebruik van uiteenlopende materialen en kunstwerken voor binnen en buiten (9). Het was alles door elkaar: deelnemers die commerciële prijzen vroegen voor een werk en deelnemers die zeiden: “voor 25 euro mag je het meenemen” of die zeiden: “ik verkoop helemaal niks, ik wil het alleen maar laten zien”.

“Als je iets kunt verkopen is dat een soort erkenning”, stelt Godelieve in het interview achteraf, “Maar je moet ook afscheid kunnen nemen. Ik heb werk dat ik nooit zal kunnen wegdoen”.

“We weten niet of er ook werk verkocht is, het zal ongetwijfeld zo zijn. Er is wel van alles uit voort gekomen”, stelt Rob. “Bezoekers die bij de deelnemers op les gingen en mensen die achteraf besloten iets te laten maken. Deelnemers waren enthousiast, het ging niet om het commerciële, en als ik nu nog mensen tegenkom, dan zeggen ze: het was toch wel heel erg leuk”. Er zijn ook kunstenaars die jammer genoeg nooit mee hebben gedaan. GestArt had natuurlijk haar eigen exposities, hoewel GestArt-leden waren die wél mee hebben gedaan. Mieke Klaassen wel, Jacques Kapteijns en Fieke Barten ook.

De Brenthof was een ideale expositieruimte en er is nu niets meer. “Ik zit nu bij Sonderjan (10), maar we zoeken vergeefs naar een ruimte waar we nog iets mooi op kunnen hangen”, stelt Godelieve. “Wat we met de Atelierroute ook wel hebben geprobeerd is werk op te hangen bij middenstanders”. Maar, wijst

Rob terecht, “De bedoeling was elkaar te ontmoeten, in jouw atelier, in jouw kamer met jouw gast of jouw familielid. Dat was ook een heel belangrijk argument om mee te doen. Je houdt een praatje. Als je de kunstmarkt in Den Bosch ziet, daar lopen de mensen langs de kramen, kijken je niet aan en laten je links liggen. Dat zou ik van z’n lang zal ze leven niet doen. Die ontmoeting met de individuele kunstenaar, dat maakt het juist zo leuk”. “Wat dat betreft is het jammer dat de atelierroute er niet meer is”, stelt Reijnen met duidelijke spijt in zijn stem, hetgeen beaamd wordt door Rob en Godelieve Steendijk (11).

Voetnoten ATELIERROUTE

1. Ook de fotoclub heeft jaarlijks een tentoonstelling; daarin bestaat al een lange traditie van misschien wel dertig jaar.
2. Er hangt van haar een groot schilderstuk op Kasteel Maurick. Over de atelierroute had de schrijver met hen en met René Reijnen begin oktober 2023 een gesprek.
3. bron: verslag kunstcommissie d.d. 20-10-2011.
4. Artikel Brabants Dagblad, zonder datum.
5. De Brug 12 sept 2019.
6. <https://www.bintwelzijn.nl/clubs-en-organisaties/640/stichting-levenswijs>.
7. Plaza Cultura coördineert projecten voor het onderwijs op het terrein van kunst en cultuur.
8. De Brug, 12 sept 2019.
9. Interview in De Brug 12 sept 2019.
10. Een schildersgroep die vrij autonoom is in Gestel; de groep had in 2019 een expositie in de toenmalige bibliotheek, De Brenthof.
11. Hoewel, het schrijven van het artikel is voor één van de deelnemende kunstenaars aanleiding geweest zich te oriënteren op een herstart van de atelierroute. Mogelijk wordt het dus weer opgestart.

Chris Bergman en zijn zeven zonen in 1943

Op zoek naar de familiegeschiedenis Bergman

Ruud van Aart

In de vijftiger jaren emigreerde Chris Bergman en Johanna van Buuren met enkele kinderen vanuit Nederland naar Canada. Enkele jaren geleden kwam een kleinzoon van dit echtpaar, Toon – of in het Engels ‘Tony’ – naar Sint-Michielsgestel om te zien waar zijn grootouders gewoond hadden. Bij die gelegenheid bracht hij een paar documenten mee: enkele foto’s, een stamboom en enige gefragmenteerde schriftelijke herinneringen van zijn ooms en tante aan hun tijd in Sint-Michielsgestel. Er was contact met onze heemkundevereniging en bij dat contact werd de vraag gesteld of de heemkundevereniging er iets mee kon doen. Wellicht was er een verhaal voor het heemkundeblad te schrijven?

De meest handige aanpak leek te zijn om uit te gaan van de stamboom om er dan context aan mee te geven, in de vorm van een opgetekend persoonlijk verhaal, maar ook door te putten uit de algemene geschiedschrijving, zoals dat bijvoorbeeld gebeurde in het televisieprogramma ‘Verborgene Verleden’, waar aan de hand van een stamboom, uit de archieven opgediepte stukken en de historische ontwikkeling van die tijd een context wordt toegevoegd, waardoor er een voor iedereen interessant verhaal ontstaat.

Bij het opstellen van de stamboom was het gezin van Chris en Johanna uitgangspunt. Zij trouwden in 1912 in Sint-Michielsgestel, kregen twaalf kinderen en woonden enige tijd aan de Schildershof. De stamboom is teruguit, uitgewerkt tot halverwege de 18e eeuw en gaat terug naar Barend Bergman en Maria Susanna Tienes. Barend was zilversmid in Amsterdam, maar verhuisde rond 1790 met zijn gezin naar 's-Hertogenbosch. Nazaten verspreidden zich verder over de regio ten zuiden van de stad: in Berlicum, Den Dungen, Schijndel, Sint-Oedenrode, Boxtel, Sint-Michielsgestel, Vught, Esch, komen we de naam ‘Bergman’ tegen. Het is waarschijnlijk niet al te bout om te stellen dat alle dragers van de naam ‘Bergman’ (maar niet Bergmans en Bergmann) in deze regio familie van elkaar zijn.

Toch zijn er nog wel enkele leemten in die stamboom. Her en der ontbreekt er informatie en moeten nog stukjes van de geschiedenis ingevuld worden. Vandaar deze oproep om mee te helpen **om de stamboom af te maken en de ‘Bergman’-familiegeschiedenis aan te vullen**. Om dat te kunnen doen stel ik graag de tot op heden geschreven stamboom en familiegeschiedenis ter beschikking aan degenen die een bijdrage kunnen leveren. Uiteraard denk ik dan met name aan de dragers van de naam ‘Bergman’ en hun verwanten.

EEN OPROEP

Stuur een mail aan: ratvanaart@kpnmail.nl.

Het landschap van 1959

Het landschap van 1959 van de Horzik en omgeving, zoals ik dat kende, was heel anders dan dat van nu. Dit gold voor nagenoeg het hele gebied tussen Gestel en Den Dungen, begrensd door de Dommel, de stad en de Zuid-Willemsvaart, dat voor het overgrote deel in cultuur gebracht was in de middeleeuwen. Vanaf de middeleeuwen was er weinig of niets veranderd in de structuur van het landschap. Het landschap wat je nu ziet in die omgeving is vervormd, misvormd, door de ruilverkaveling die toen volgde, begin jaren 1960.

Gijs Sterks

land of gebruikt werd om de peekoal (bietenkuil) of de aardappelkuil mee af te dekken.

In de heggen nestelden veel vogels, waarvan we eieren uithaalden om er een snoer van te maken. In de slootjes broedden eenden, soms vonden we een nest als we slootjes stookten in februari, ook toen kenden we soms een vroeg voorjaar. Verder in de polder waar het natter was, waren weinig of geen heggen maar wel veel kievieten en soms een grutto. Als 9-jarige kwam je daar zelden, meestal bleef je op roepafstand van je moeder, zodat je ze kon horen. Bijvoorbeeld als ze riep: "Eeeee-te". Leeuweriken in de zomer bij of boven korenvelden. Eksters en kraaien die nesten maakten in de populieren. Als ze te hoog zaten om de eieren uit te halen kwamen de jagers wel om door het nest te schieten. De jagers deden dat om jonge hazen, fazant en patrijskuikens te beschermen, allerlei andere vogels hadden er ook voordeel van.

Herinneringen

Het beeld van het landschap van 1959 van mij als 9-jarige is er een van zandwegen, akkertjes en weilanden. Van populieren langs de wegen. Van slootjes tussen de percelen met langs de slootjes heggen van elzen en ander hakhout. Hier en daar een meidoorn, niet geliefd en daarom kort gehouden, wel geliefd bij vogels. Af en toe een beukenhaag als windscherm voor een moestuin. Knotwilgen, meest op hoeken van de percelen. De elzen waren in mijn herinnering hoger dan ze echt waren, ik was toen een stuk kleiner dan nu. Slootjes met rauwighèd, soms riet maar meest met rietachtig gras, dat ondergeploegd werd op het

Om de structuur van het landschap en de verschillen in de loop der tijd te laten zien gebruik ik de kaarten van Topotijdreis.nl. De jaartallen moet je niet te letterlijk nemen, kadastriskaarten werden om de tien jaar geactualiseerd maar 1935 werd niet gepubliceerd vanwege oorlogsdreiging, na de oorlog duurde het nog tot jaren vijftig voordat ze bij waren. Voor ons gebied geldt nog iets bijzonders: de Ruilverkaveling Bossche Broek was klaar midden zestiger jaren, maar vanwege de vele juridische procedures werd die pas verwerkt in de kadastriskaart in 1978. De nieuwe wegen stonden al wel op de kaart. Voor grootte, aantal en gebruik van percelen gebruik ik het Kadaster van 1832, de kaarten (minuutplannen) en de bijbehorende OAT's (lijst van eigenaren op perceel niveau met gebruik en waarde, gebruikt voor de belasting), WOBZ zeggen we nu. Ik heb deze gedigitaliseerd en kan ze te lijf gaan met Excel.

Het dorp Den Dungen, ver weg, meer dan een kilometer, we hoorden de kerkklok luiden om twaalf uur of als er een begrafenis was. Dit was de omgeving waarin ik opgroeide en als 9-jarige in 1959 genoot van de vrijheid, als derde jongen – weer een jongen – in een gezin van toen acht kinderen. De enige verstoring was de school en op zondagmorgen de kerk. Voor de vele meest kleine boeren was het heel anders. Akkers, die te nat waren. Percelen die zo klein of smal waren dat moderne landbouwmachines niet ingezet konden worden; ze waren altijd bewerkt met handwerktuigen of met een paard voor de ploeg, eg of kar. Verspreid liggende percelen met soms meer dan een kilometer tussen percelen, heel inefficiënt.

Wegen, straten, vorwegen en paadjes

De hoofdstructuur werd gevormd door de openbare wegen. Dit waren zandwegen. In 1959 waren alleen in de bebouwde kom de meeste wegen verhard, de laatste pas na WO-II. Alleen de provinciale wegen tussen de dorpen waren al sinds de tweede helft van de 19e eeuw verhard, als laatste in onze omgeving, rond 1880, de Pettelaarseweg. De grotere zandwegen hadden een karrenspoor met daarnaast een apart pad. Omdat de wielen van de karren soms kuilen maakten in de karrensporen en daartussen de grond omgewoeld werd door paardenhoeven kon je over dat pad veel beter lopen en fietsen. Soms was er een doodlopende weg, ook zandweg, die naar een of meerdere huizen liep. In het spraakgebruik werden doorlopende wegen meestal 'straat' genoemd, terwijl een doodlopende weg naar huizen vaak 'een wegske', een 'weggetje' genoemd werd.

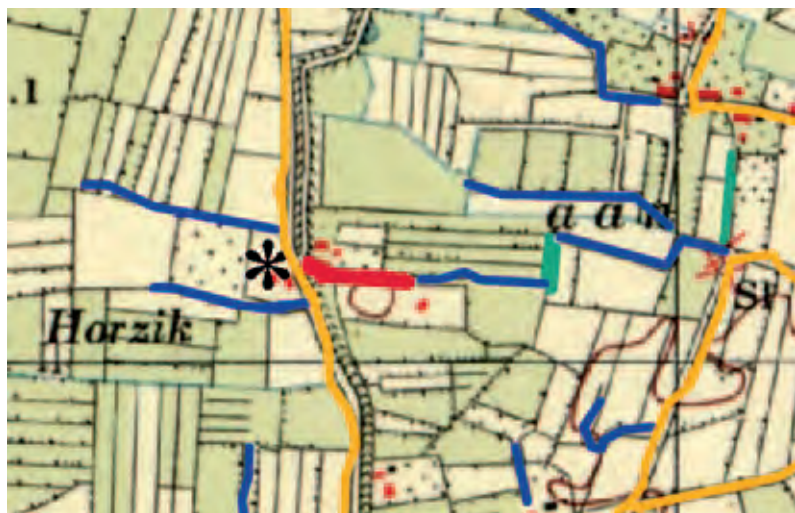

Lang niet alle akkers en weilanden waren vanaf de weg bereikbaar. Dan liep er een weggetje langs de akkers tot aan de achterste akker, een vorweg, voorbeeld zie afbeelding.

Er waren ook doorgaande voetpaadjes. Soms in de vorm van een kerkenpad dat, per definitie, naar de kerk ging. Soms alleen maar om een omweg te voorkomen.

De omgeving van Den Horzik, de ster is waar ik in 1959 woonde.

- Straat
- Vorweg
- Paadje
- Wegske

Wij hadden het paadje Binnendeur naar Den Dungen, dat langs de boerderij van De West bij ons tegenover liep. Het eerste stuk was een wegske. Bij Westerwoudt werd het een vorweg en voorbij de eerste bocht een paadje met een poortje en een ijzeren balk met een bordje 'Verboden toegang Art. 461 Wetboek van Strafrecht'. Op het eind, voorbij de tweede bocht naar links, was het weer een vorweg die uitkwam in de bocht van de Grote Molenstraat. Op die bocht kon je linksaf over een paadje naar Ome Jan. Dit paadje was echt alleen van Ome Jan die er aan beide kanten land had. Het liep naar zijn boerderij en eindigde op zijn misse (erf). Er was een poortje aan het begin van het paadje ten teken dat het privéterrein was. Het was niet de bedoeling dat vreemden over dat paadje liepen. Tante An, die geboren was op die boerderij, zou dat ook zeker niet goed gevonden hebben.

Deze paadjes hadden, anders dan de vorwegen, wel weer een meer openbaar karakter, hoewel de grond eigendom was en bleef van de eigenaar van de akker of weiland waar het pad overheen liep.

Langs de straten stonden vaak bomen, meest populieren. De eigenaren hadden vaak op plaatsen waar het kon het voorpootrecht, het recht om bomen te planten langs de straat. Als er langs een vorweg een sloot lag, stond daar vaak hakhout naast, het meeste was elzenhout.

Het cultuurlandschap van Den Horzik

De akkers waren meestal klein, zeker naar de huidige begrippen. Zo bestond het kadastrale gebied Horzik volgens kadaster 1832 uit 32,59 ha verdeeld over 117 percelen. De dertig eigenaren hadden samen 80 percelen bouwland met een gemiddeld oppervlak van 0,30 ha. Negen eigenaren hadden er weiland, samen 23 percelen met een gemiddeld oppervlak van 0,33 ha. Een van de percelen was het bouwblok, waarop de boerderij stond die in 1943 afbrandde en in 1950 vervangen werd door ons huis.

De overige dertien percelen uit 1832 waren kleinere stroken hakhout. Het aantal eigenaren in 1959 is onbekend, het aantal percelen was sinds 1832 hetzelfde of nagenoeg hetzelfde gebleven. Het grootste perceel bouwland, bij ons thuis, was iets meer dan 1 ha aaneengesloten.

Dat aantal eigenaren is tussen 1832 en 1959 ongetwijfeld groter geworden want bij vererving werden de percelen meestal verdeeld onder de kinderen. Bij ons vlakbij bijvoorbeeld had je een aantal kleine percelen waarvan de eigenaren broer, zuster, neef of nicht waren. Eens was dit één eigenaar.

Percelen werden gescheiden door kleinere of grotere sloten of greppels. Er was een verschil in soorten sloten. De waterafvoer van het gebied gebeurde via de waterlopen, in ons spraakgebruik 'lopen', waarop de kleinere sloten uitkwamen. De lopen liepen richting de lagergelegen gebieden bij Den Bosch. Een loop was breder dan de gewone sloten en greppels die daarop uitkwamen. Ze waren, zeker bij ons, niet echt breed: meestal zo breed dat grote jongens er nog wel over-

heen konden springen. De loop moest het hele jaar door open blijven voor afvoer van overtollig regenwater.

De greppels tussen percelen waren vaak ondiep en dienden als afwatering of alleen als scheiding van akkers met verschillende eigenaren. Soms lag er slootveegmaaisel of oogstafval om later als mest gebruikt te worden. Soms ook was er niet eens een greppel, alleen een vore tussen twee akkers die de eigendomsgrens aangaf.

Langs de sloten stonden vaak houtwallen. Daar stond verspreid staand of aaneengesloten 'boeren geriefhout'. Dat was vooral elzenhout, maar er stonden ook andere soorten tussen zoals meidoorn, vlier en verschillende soorten wilg, vaak 'aangewaaid', verspreid door vogels. Elke 5 tot 7 jaar, afhankelijk van de grondkwaliteit en de behoefte aan hout, werd dit tot op 20-40 centimeter boven de grond afgezaagd. Langs weilanden vaak op een meter hoogte, waaraan vreedraad (vree = afrastering), meest prikkeldraad, vastgemaakt werd; een solide vreedpaal die niet binnen een paar jaar ging rotten. Hier en daar stonden knotwilgen, vaak op de hoek van een perceel

Deze kaart van Beekkant en Moerschot laat zien dat de structuur en grootte van percelen zoals op Den Horzik, ook elders in Brabant voorkwam (1959.)

Op de kadasterkaarten, hier 1930, werden houtwallen en heggen aangeduid door dwarsstreepjes op de perceelsgrenzen.

of op lage plekken langs sloten, te nat voor weiland of akkerbouw. Soms waren dat aangegroeide hoekpalen, ooit als stevige palen geplaatst. Ook de knotwilgen kwamen elke 5 tot 7 jaar aan de beurt.

Geriefhout

Tot rond 1960 had het geriefhout een functie binnen het boerenbedrijf. De dikste en langste stammen konden gebruikt worden op 'het schoor', de hooizolder van de stal. Ons schoor op de stal kende geen vloer. Er werd een vloer gemaakt van stammen of, beter gezegd, dikke en lange staken. Dat was luchtiger dan een dichte vloer. Nadeel was wel dat het vocht uit de stal met de warmte optrok. Ze moesten dan ook regelmatig vervangen worden, bros geworden door schimmel en houtworm. Kortere dikkere stammen werden gebruikt als vreepalen. 'Vree' is in onze streek het woord voor de afrastering rond een weiland met

Een anekdote vertelt hoe ons pap en ome Harrie bij een elzenbosje staan. Het gesprek gaat om en om: "Daar zitten een paar goei vreepalen (afrasteringspalen)" / "Die daar boven zijn goei boonpalen" / "En die daarlangs van onderaf ook" / "Dan daar rechts, dat is goei kachelhout" / "En daar staan ook nog een paar mooi erwtakken, daar aan de zijkant". Als ze het elzenbosje zo helemaal uitgekleeft hebben, zegt ome Harrie tegen ons pap: "En dan zullen we maar ophouden, we moeten hem niet te hard vatten anders hebben we volgend jaar niks".

prikkeldraad of stroomdraad. De palen hadden geen lange levensduur, als er een paal zwak was werd deze vervangen of werd er een nieuwe paal naast gezet. Vervangen had de voorkeur, maar als je de kram, waarmee het prikkeldraad vast zat, niet aan kon was een paal ernaast zetten de simpele oplossing, totdat de hele vree vervangen werd. Dunnere lange staken werden gebruikt in de tuinbouw als bonenstaak. Nog dunnere takken werden gebruikt als erwtentakken of er werden musterd (takkenbossen) van gemaakt. Uiteindelijk werd alle hout, na een of meerdere jaren gebruik, net als het korte hout wat bij het snoeien van de heg vrijkwam, gebruikt in het fornuis of in de kachel. Na 1960 kwam er vrij snel een eind aan de grote behoefte aan geriefhout.

Het was de vooruitgang: met de ruilverkaveling kwam er ook bij ons gas en water. De kachel, die eerst gestookt werd met aanmaakhout en kolen was eind jaren vijftig al vervangen door een oliekachel en later door een gaskachel. Dankzij de waterleiding kon er een wasmachine gekocht worden en hoefde de was niet meer gestookt te worden. Vreepalen (afrasteringspalen) werden voortaan gekocht bij de Boerenbond, geïmpregneerde palen die veel langer meegingen. Bonen

stonden aan palen die nu ook van de Boerenbond kwamen. De palen werden onderling verbonden met ijzerdraad en vanaf de draad afhangend stro-touw. Later werden steeds vaker bamboestokken gebruikt in plaats van het stro-touw.

Na 1959: de Ruilverkaveling Bossche Broek

Begin jaren zestig was er een ruilverkaveling die zich uitstrekte in het gebied begrensd door de Zuid-Willemsvaart, de stad Den Bosch, de Dommel tot Gestel, de Schijndelseweg en de noordkant van Schijndel. Met de ruilverkaveling werd het landschap generationaliseerd. Kleine verspreid liggende percelen van één eigenaar werden samengevoegd in grote, vanaf geasfalteerde landbouwwegen toegankelijke, percelen. Het land met de akkers en de weilanden kende veel hoogteverschillen. Deze hoogteverschillen waren gevormd in de laatste 10.000 jaar en in cultuur gebracht sinds de middeleeuwen. In de jaren 1961-1963 heeft de ruilverkaveling diep ingegrepen, waardoor die hoogteverschillen nauwelijks of niet meer zichtbaar zijn. De sloten werden gedempt met

"De was stoken". Tot die tijd hield dat in, dat de was met de nodige emmers water en wasmiddel in de grote fornuisketel in het washuis ging. Nadat het water heet gestookt was en weer afgekoeld drupte de was nog uit op de schraag. Daarna werd de was, voor zover nodig en mogelijk, door de handwinger verder uitgewrongen en glad gemaakt. Vervolgens werd die opgehangen aan de wasdraad om verder te drogen. Wassen was een dag werk. Voor een gezin met, eind jaren vijftig, acht kinderen was er veel wasgoed, ook al deed je in die tijd maar eens in de week schoon ondergoed aan.

De polder met silhouet van Den Bosch tijdens de ruilverkaveling.

grond van hogere percelen die 'uitgelaagd' werden, zoals het afgraven genoemd werd. Bij het 'uitlagen' werd de zwarte grond van de sloten op wallen langs de sloten gelegd. Op de hoge percelen werd de deklaag van zwarte grond opzijgelegd en werd er zand, geel zand noemden wij dat, afgegraven. Het zand werd in de uitgegraven sloten gestort waarna de zwarte grond van de sloten er weer overheen ging. Op de hoge akkers werd de zwarte grond weer teruggeschoven. Houtwallen verdwenen zo met wortel en al en de polder werd geëgaliseerd.

Als niet geringe bijkomstigheid kregen we ook gas en water. De elektriciteitsmasten verdwenen, want de elektriciteit ging ondergronds en werd daarmee minder kwetsbaar. We hadden een verharde weg voor de deur, hoefden niet meer door het zand te ploeteren.

Het was het einde van het landschap van 1959. Er was geen geriefhout meer, ook niet meer nodig, achterhaald door de tijd. Geen houtwallen en slootjes vol rauwigheid, waar vogels en kleine zoogdieren zich konden verstoppen. De vele kleine akkertjes en weilanden

werden samengevoegd tot grote percelen, die gemakkelijk te bewerken zijn met de steeds grotere landbouwmachines.

Houtwallen tussen de akkertjes werden vervangen door een paar groene stroken langs sommige landbouwwegen. Er stonden geen elzen, geen populieren. Die maakten wegen kapot of groeiden te hard. Ervoor in de plaats kwamen eiken ('daar heb je honderd jaar geen onderhoud aan') en hazelaars en vuilbomen, hier en daar een sleedoorn of meidoorn ('dat zijn niet zo snelle groeiers').

Het was het einde van mijn landschap van 1959.

Den Horzik voor en na de ruilverkaveling en aanleg Bosschebaan (N617)

DE NIEUWE WEBSITE KOMT ERAAN!

Onze website is technisch, inhoudelijk en qua vormgeving verouderd. We werken daarom aan een heel nieuwe opzet, die **in de loop van juni online** zal komen.

Eerder meldden we al dat een groepje leden bezig is om ons archief te inventariseren en te digitaliseren.

Het doel is, dat een groot deel van de documenten, afbeeldingen, foto's, kaarten en bidprentjes via de website bekeken kunnen worden en dat de bezoekers van de site gemakkelijk de weg kunnen vinden.

In juni zal alles nog niet te zien zijn, maar gaandeweg wordt onze schatkamer verder gevuld. En de bezoekers kunnen via een formulier reageren op foto's, waardoor wij meer te weten komen over vaak onbekende pareltjes in het archief.

Er verandert dus veel, maar het adres blijft www.deheerlijkheidherlaar.nl.

Wij zijn benieuwd wat u er van vindt.

Heemkundevereniging
**de Heerlijkheid
Herlaar**

Lid worden?

Inloggen

[Home](#) [Actueel](#) [Over ons](#) [Onze collectie](#) [Onze publicaties](#) [Handige links](#) [Contact](#)

De Heerlijkheid Herlaar

Interesse in de geschiedenis van Sint-Michiëlsgestel?
Bezig met stamboomonderzoek?
Heemkundevereniging De Heerlijkheid Herlaar helpt je verder!

Laatste nieuws

Beste leden,

Van de bestuurstafel

Allereerst nieuws betreffende 2 leden van onze vereniging. Op zaterdag 20 april was een afvaardiging van onze vereniging aanwezig bij het afscheid van onze oud-voorzitter **Bert van Beek** als voorzitter van Museum Romeins Halder. En op 26 april mochten we **Jan Heessels** feliciteren met zijn koninklijke onderscheiding Lid in de Orde van Oranje-Nassau.

Wat **onze huisvesting in de Beekvlietboerderij** betreft valt er op dit moment nog geen witte rook te melden. De Stichting Beekvlietboerderij en de Stichting Gijzelaarskampen Sint-Michielsgestel en onze heemkundevereniging zijn nog steeds met elkaar in gesprek om een oplossing te vinden voor de huisvesting van alle partijen in de boerderij. We worden hierin bijgestaan door een extern bureau. Het streven is dat er vóór de grote vakantie een definitief oordeel wordt geveld.

Inmiddels is **een actieve werkgroep nog steeds bezig** om in de boerderij alle boeken, publicaties, foto's, bidprentjes, enzovoort te **archiveren** en op te nemen in een **voor iedereen goed toegankelijk bestand**.

Iedere woensdag en donderdag zijn de leden van deze groep in de Beekvlietboerderij te vinden. Vóór het einde van het jaar willen ze het hele bestand van onze heemkundevereniging zorgvuldig bekeken en gearhiveerd hebben.

Op zaterdag 4 mei besteedde het Brabants Dagblad uitgebreid aandacht aan **de tragische verdrinkingsdood van Piet van der Lee** in de Dommel op 8 september 1944.

We vertelden u hierover al in onze vorige Heertgang Samen met twee neven van Piet van der Lee en de gemeente zal onze heemkundevereniging **op 8 september uitgebreid stilstaan bij het feit, dat zijn dood dan jaar 80 jaar geleden is**.

Vóór die tijd zullen we eerst de loden koker openen, die we inderdaad, ingemetseld, in de Michaelkerk aantreffen.

We houden u op de hoogte van de verdere ontwikkelingen.

Er wordt binnen onze vereniging hard gewerkt aan **vier lezingen over de geschiedenis van ons dorp: "Over Gestel Gesproken"**.

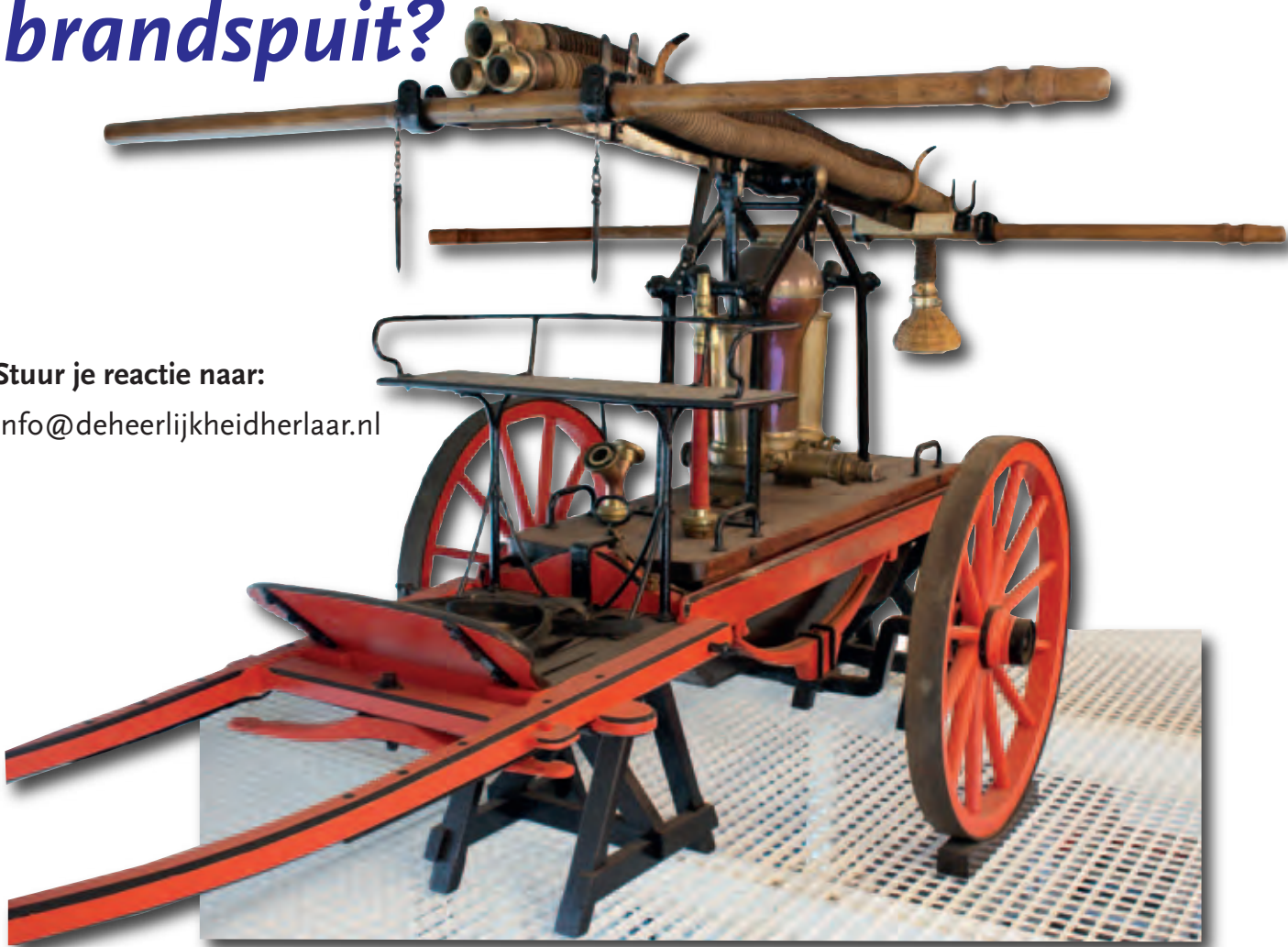
In het najaar volgen de try-outs en daarna zal de cyclus worden aangeboden aan alle geïnteresseerden.

In volgende Heertgangen leest u hierover meer.

We wensen u warme en zonnige zomermaanden toe.

Waar stond deze voordat er een brandweerkazerne was... brandspuit?

Stuur je reactie naar:
info@deheerlijkheidherlaar.nl

Voor de komende periode staan de volgende activiteiten op het programma:

Agenda

• **Zondag 8 september**
herdenking 80^e sterfdag van verzetsstrijder Piet van der Lee die op die dag in 1944 in de Dommel verdronk.

• **Zondag 15 september**
Open Monumentendag

• **Zondag 20 oktober**
viering 80-jarige bevrijding van ons dorp Sint-Michielsgestel

Mochten er nog aanvullende berichten binnenkomen met interessante activiteiten, dan worden die door de secretaris doorgestuurd naar de leden en worden **gepubliceerd op de nieuwe website.**

Lid worden...?

Wil je graag op de hoogte blijven van onze activiteiten, lezingen en de Heertgang?

Stuur een mail naar de secretaris van de Heemkundevereniging De Heerlijkheid Herlaar:
info@deheerlijkheidherlaar.nl

met vermelding van naam en adres.

Bestuur vereniging

voorzitter, functie vacant

- John Barendregt, secretaris
telefoon 06 - 53 49 13 28
- Toon van den Berg, penningmeester
telefoon 06 - 55 10 04 87
- Jan Spit, lid
telefoon 073 - 551 48 28
- Robert van Erp
telefoon 06 - 51 41 92 72

Postadres

De Kempphaan 12
5271 LJ Sint-Michielsgestel

Website

www.deheerlijkheidherlaar.nl

E-mail

info@deheerlijkheidherlaar.nl

Bankrelatie

Rabobank Sint-Michielsgestel
IBAN NL54RABO0133.698.742

Contributie per jaar

Heemkundevereniging:

- € 17,50 voor leden
- € 12,50 voor gezinsleden
- € 7,50 voor aspirant-leden
- € 27,50 voor donateurs en
begunstigers
- € 25,- voor leden die Den Heert-
gang per post ontvangen

Heemhuis

in de Beekvlietboerderij,
Seminarielaan Sint-Michielsgestel
Geopend: op afspraak,
tel: 06 - 51 41 92 72

Redactie Den Heertgang

- Ruud van Aart
 - Sjef van Hulten
 - Hans van de Ven
 - Thijs Braam
- Redactieadres: Ruwenbergstraat 38
5271 AG Sint-Michielsgestel
info@deheerlijkheidherlaar.nl

Drukwerk ReproXL, Sint-Michielsgestel

Grafische vormgeving Jan Veenman

voorzijde omslag

Schilderij 'Kolk' van G. v. d. Meer

Het archief van de kerk en het schilderij is door het kerkbestuur in 2021 geschonken aan de heemkundevereniging.

In de **Heeminfo** van juni 2021 schreef Sjef van Hulten:
Helaas is ons over deze kunstschilder niet echt iets bekend. Mocht iemand ons nadere informatie kunnen geven, dan waarden wij dat ten zeerste... [...] Het schilderij laat zowel de Michaëlkerk zien alsook huize Dommel- oord, alwaar zich het onlangs ontvangen archief bevond. De nu voormalige pastorie was eens het woonhuis van dokter Hendrik Immens dat door hem in 1842 gebouwd werd. Het schilderstuk bevond zich in de Regentenkamer van Huize Dommel- oord en is zeer vermoedelijk geschilderd aan de hand van een bekende foto- kaart [...] (zie pagina 3 van dit nummer)

Vooruitblik

Het **volgende nummer** van Den Heertgang verschijnt in september. Met daarin:

- **De eerste apotheek in Gestel**
- **Antwoord op de vraag: waar stond de brandspuit**
- **De Dommelakkers**

s t i c h t i n g

Atelierroute

Heemkundevereniging
de **H**eerlijkheid
Herlaar